

Lühitene

Aiapidamise juhatus.

Talurahwasse ja külakoolidesse.

Tartus.

Schnakenburgi trüpp ja kulu.

Pühikene

Hiapidamise juhatus.

Talurahwalle ja külatoolidelle

kirja pannud

Jakob Kõrw.

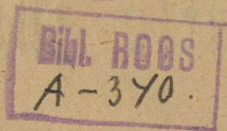
(Piltidega.)

Tartus.

Schnakenburgi trükk ja kulu.

1891

zensuri poolest lubatud.
Tallinnas, 28. Oktobril 1890.

i33107762

Ges-sõna.

„Kus iial sull ruumifest ehk kohakest, istuta puuhest, põesakest ehk taimetest, ja hari teda, ta tasub seda;“ ehk: „Kus aiamaad, seal elumaad,“ on kuldised wanad sõnad. Esimest wõime weel piffendada ja öölda: Kus iial sull kohakest, afuta aiakest, külwa, istuta, hari teda, ta tasub seda.

Pole ehk need sõnad küll mitte igal korral nagu muutmata lubamine, on siiski arwaste inimest leida, kes waleks tahaks ütelda, et iga kasw, iga taimetene oma harijat enamiste ifka rohke anniga ei tänaks, on arwaste majapidajat, kes ei teaks ega aru saaks, et aed oma annetega igas majapidamises rikkaks jalweks wõib olla, kust suwe- ja talwe osaks ülespidamise tarwidusi wõtta on, — ehk küll meie Gestirahwa aiapidamine senni ajani niihästi wiljapuude poolest puuduline kui ka muidu hoopis kitsa piire sees on olnud, nimelt weel wäga wähe kõögikaswusid meil aias on tarwitatud, mida muidu kõigil pool ammu suure kasuga peetakse ja asjatundmist rahwa koolides lastele juhataatakse. Ja kes ei peaks peale seda ka aiapidamisest röömustama? Igaühe südamesse tekitab röömus tundmine, iial kuskil mõnd elumaja ehk terwet küla ehk linna lehkawate aiade ja puude ehtel nähes; teises

Kõhas aga lähed meel nukraks, kui majad ja kõhad lausa ja lagedal nagu mustad koguud filma astuvad. — Taimeriigis ja kaskwude wallas on Looja inimese tegewusele suurt meelewalda annud, ja rohket õnnistust, kui see tegewus teatawal wiisil ja hoolsusel sünnib. — Et aga tutaw on, kuidas igas töös asja teadja ja mõistja kerge waewaga seda toime saadab, mis teadmatale wõimata asi on, nõuab ka aiapidamine teadmise järele tegemist. Selle asja toetuseks pakub selle raamatukirjutaja siin mitme sõbra kui ka mitme rahwakoolmeistri soowimise peale oma suuremate ja täiemate aiatöö õpetuse raamatute kõrwal, mis jo mitist praegu ilmunud, seda lühikest juhatusst meie rahwakoolidelle, kus siin ja seal ammugi aiadõpetust on taga igatsatud.

Sõuab minu nõder töö Jumala abiga meie kalli noore sugule ja nõnda ka wanarahwalle, kes aiapidamise poolest lühikest juhatusst tarwitawad, tee näitajaks olla ja neid asja armastusele äratada, siis oleks minu soowimine täidetud.

Seda õnnistagu Jumal!

Tartus 1880.

Raamatu kirjutaja.

Õue- ehk maja-aed.

Selle sõna sees, õue- ehk maja-aed, on siin kokku võetud niihästi wiljapuud, marjapõesad kui ka köögikasmud ehk keeduwiljad, ja lisaks ka lillid.

On aia-asutajal võimalikku ruumi ja maad, tehakse köögi-kasmude aia ja wiljapuude= aia wahel wahet ja otsitakse köögikasmudelle kõige parem maatükk ehk muudetakse seda ülepea paremaks. Wiljapuud ja iseäranis marjapõesad lepiwad ka alwemagi maaga ja ei põlga nii tuult ega furja ilma; mis köögikasmudelle hea, on neile ammugi hea. On kellelgi talupidajal niihästi köögikasmusid, wiljapuid, kui ehk ka lilliseid haritawaks ja peetawaks, siis tahame sarnast aiapidamist üleüldse siin õue- ehk maja-aiaks nimetada.

I. Aia asutuse- ja harimise tööd üleüldse.

1. Aia-asemest.

Iga kord ja igal ühel ei ole võimalik maad walitseda; mis aga üleüldse hea, tahame siin nimetada. See maatükk, kus köögikasmusid tahetakse pidada, peaks lõuna ja hommiku poolt päewapaistusele lahti ja, kui võimalik oleks, ka wastu lõunat natuke weerew ehk kallaspoolik olema, sest siin lähewad ülepea kõik aiakasmud kõige rõõmsamine edasi ja annawad head tulu.

Maa ei peaks mitte wese, läbilaskmata põhjaga olema. On seda, siis tahendatakse teda kraawidega. Wäga sündsa on ka, kui köögi-aed majade ligidal on, nõnda et need teda põhja poolt, ja kui võimalik, ka põhjahommiku ja põhja õhtu poolt külma tuulte eest warjavad. Head warju annavad ka suuremad puud. Pole aga aia-asutamise ajal niisugust warju, siis võib seda ka aegagi mööda weel muretseda, nimelt puude istutamisega põhja poolisesse külge. Kõige paremat warju kõigest puudest annab kuusk, niihästi talweks kui külma kewade ajaks. Ka on sündfaks soowida, õunapuu aeda põhja poole ja köögiaeda lõunapole asutada. Aga ehk küll aiale külma tuulte eest warju tarwis on, ei ole ära unustada, et kõik taimed ja kaswud mitte wähem wallalist õhku ei tarwita. On aed suur, peaseb isegi päikene ja wallaline õhk sisse, aga weikestes aiades oleks soowida, et kõige pealt jo hommiku wara päikene nõnda arwata kella wiieft hakkates kunni õhtu kuue ehk wiieni lahkeste peale paista saaks. Selle järele oleks siis aiale, nagu jo tähendatud, nimelt põhja poolt, põhja õhtu- ja ka põhja hommiku poolt tuulewarju tarwis. Tuule peale käimine aga ei tee ualgi kaswudelle ega puudelle nii suurt takistust kui päikese ja ka muidu wallalise õhu puudus. Põllumeestel maal aga on wäga arwaste seda puudust karta. Uedade tegemine on tutaw. Siin aga anname ühe pildi, kuidas noortest puudest plett-aeda tehakse. Waata pilt I.

2. Maapinna olust ja parandamisest.

Kõige wõimukam on sawikas-mullane ja liiwaka-sawi segane pind, mis must ehk pruunikas, koke-, aga enam natuke raskem kui liig kerge ja ennaft hästi annab harida. On aga maa liig liiwane ehk kuuw ehk kruusane, weetakse temale sawi ehk muda sisse. Sittelle sawile ja mudale weetakse jälle liiwa ehk kruusa; sawi pinnale nimelt ka weel kõiksugust puru, maha pudenenud lehti ja muud, mis läbi ta kohedamaks ja kaswude juurtele wallalisemaks saab.

3. Maa jautamisest.

Köögi aed, kui ta suurus kannab, jautatakse kabe ristamisega neljaks ehk kaheksaks osaks ehk korteliks; nende kortelide järele käivad siis kaswude seltsid, nõnda et neil järgimööda kas neli ehk enam aastaid wahet on, enne kui jälle sellesama koha peale tulewad. Meljanurgelised tüfid on kergemad harida ja sünniwad paremine rabatideks ehk peenarteks ja võib nende serwituseks teede ääri mööda siis istutada: maasikaid, murulaufaid, iisopid, ehk würtsikaswufidest nimelt salweisid ja tümiaanisid. Kitsas aias ei pruugi teed kuigi laiad olla, aga suuremates, kus maaharimises ja sõnniku wedamises hoostega tööd ja toimetust on, peawad teed tarwitawat laiust kandma.

4. Maapinna harimisest.

Saiemates aedades küntakse maad adraga 16 tolli sügawusest iga sügise ümber. Pareim on, et esimene künd, kui maa mitte liig märg ei ole, hästi peenikeseks ära äestatakse, siis sõnnik pannakse, sisse küntakse ja nüüd see teine künd kewadeni nõnda äestamata jäetakse, et külma maad talwel paremine võib murendada ja taimede kosumiseks walmistada; kewade küntakse jälle ja äestakse maa tasaseks, tehakse warajaste wiljadelle walmiks, hiljematele istutustele aga võib teda weel kord ehk kaks ümber harida. Kitsamates aiades ja niisugustes, kus peendrad kunstlikult walmistatud ehk marjapõesaid ja õunapuud liig sagedaste mööda peendra serwi istutatud on, kaewatakse maad labidaga niisama sügawaste ümber, nagu kündmisest ööldud, hoolega waadates, et kõik umbrohu juured ja usside pesad, kui neid maa sees on, peale maad tulewad ja külma läbi hukka saawad. Wirtsaweeaga jo sügisel maad, koha peale ümberkaewamist ehk kündmist, wäetada, on väga hea. — Uut aeda asutades oleks hädaste soowida, et maad sügisel köögi-aiale poole arfina ja wiljapuudelle terwe arfina sügawusest ümber kaewetaks. Tähetakse uut maad ehk muda sisse we-

dada, tehakse seda kas sügisel, pärast ümberkaevamist, ehk talwel. Kevade aetakse maa tasaseks, rammutatakse tubliste, kääntakse ehk kaewetakse parajalt sügawujelt kas üks ehk mitu korda, kuidas tööd nõuawad, ümber ja tehakse siis peendrad ja istandused.

5. Rammutamiseist.

Seaste mädanud weiste sõnnik on kõige wägewam ja igale maale hea, nimelt aga liiwaka maale kõige parem, selle kõrwal liiwapinnale ka tiigimuda wäga hea. Tahetakse hobuse sõnnikut kerge maale panna, peab ta hunnikus seisnud — ja weel parem mullaga segatud hunnikus seisnud — ja öiete ära mädanud olema. Hõline ja wärste hobuse sõnnik teeb liiwast maad suwe wastu liig kuumaks ja hörnaks. Külma, saue ja ränga maale on sellepärast wärste hobuse sõnnik wäga hea; ka wärskem ja jämedam lehma sõnnik läheb korda; hobuse sõnnik nimelt aga soendab maad, ja ajab tugewaste taimed kaswama. Sõnniku panemise ajal on igatahes siis ka paras aeg ränka saue maad liiwa, kruusa ja teiste kohendawa asjadega parandada, ehk küll ränk ja wesine koht ainult kraawide ja kuuwendamise läbi aiaks kõlbliseks saab. Sia-, lamba- ja kitsesõnnik jahutab ka maad ja on tarwis, kui teda rängale maale tahetakse panna, hobuse sõnnikuga segada. Sulgloomade sõnnik on ka aiale wäga kasuline jo sügisel maa sisse panna, nõndasama ka inimese sõnnik. Mõlemaid pruugitakse suure kasuga, ülepea aga enamiste wedelaks wirtsaks liutates ja sügisel maad wäetates; ehk kastetakse nende wirtsaga ka suwel taimesid ehk kastetakse komposti- ehk segasõnniku hunnikut. — Segasõnniku- ehk komposti tegemine on wäga kasuline ja ei peaks kellelgi maja- ja aiamehel puuduma. Et seda saada, kogutakse kõik jätiksed ja sopp, purud, laastud, lehed, umbrohud, mis aiast kirkutakse, maja pühkmed, hunnikusse kofku, weetakse tänawa pori, tiigimuda, soomuda, ehk muud mulda, mädanud sõnnikut ic. weel juurde, segatakse hunnikusse ja pöördakse ja segatakse suwel korda kaks kord ümber, nõnda et alumine pool peale, pealmine alla tuleb,

walatakse, kui wõimalik, sagedaste wirtsaga. Niisugune segasõnnik on siis sügise ehk teisel kewadel juba üli hea kõigesuguse peenartelle, iseäranis aga kerge maale rammutuseks. Lastakse hunnikut aga weel aastat kaks mädaneda ja segatakse teisel suwel weel liiwa ehk kruusa sekka, siis saab temast kolme aasta pärast mädamuld ehk päris kompostmuld, mis maaparandamiseks, wäetamiseks, aga iseäranis õunapuude, marjapõesaste, lillide xc. istutamiseks üle kõige kiituse hea on. Et aga millgi aastal segasõnnikut ehk mädamand segamulda ei puuduks, olgu igal aastal uus hunnik mädanema soetatud. Niamaad peab wähemalt iga kolme aasta tagast kõwaste rammutatama.

6. Maa wiljamisest ehk wilja järgusest.

Kõik aiakaswud, kui Dürgi ubad arwamata jätame, nõuawad aastate järgi waheldust. Mida kauema aja pärast wiljaldus ümber käib, seda parem. Kõige wähemalt, nagu jo enne ööldud, peaks iga selts aiakaswusid ühe ja jellesama koha peale tulema: mitte warem kui kolme ehk nelja aasta pärast. Selle juures on tähele panna, et kõik kapsta tõuud, kaalid, salatid, ja lehised kõögikaswud ja kurgid ehk ugruitsad kangeste ja wärsket wäetatud maad nõuawad, nende järele kõik juure ja tomu kaswud wähema sõnniku rammuga, see on minewa aasta wäetamisega lepiwad, aga kaunawiljad selle wastu hoopis lahjema maaga rahul on ja wärskelt wäetatud maad ei salligi. On siis aed neljaks ehk kaheksjaks jagatud, antakse esimestele wärskete wäetatud maa, nende järele tulewad teisel aastal juurekaswud wähese wäetamisega, ehk kui maa hästi wägew on, ilma rammutamata ja nõndasamuti kolmandamal aastal ubad ja hernerid nimelt ilma sõnnikuta.

7. Teedest ja peenartest.

Et teesid aias ristamisi iga korteli wahet mööda tarwis oleks, on jo ööldud. On uue aia asutamine käsil,

aetakse kewade teed siise ja wisatakse nende pealt heamulla kord ära kõrwale kaswumaa peale, pannakse teedelle sawi korrakene üle, selle peale kord kruusa, ehk telliskivi puru ehk muud kivi puru ja siis weel kruusa, nõnda et rohi ei pease kaswama. Tee äärde saawad siis peendrad tehtud ja marjapõõsaste riad. Nende wahel, enam 4 raudsülda kaugusele, saawad õunapuud istutatud, millele enam arsina sügawused, ruumikad augud jo sügisel peakšiwad walmis kaewatud olema. Istutatakse teede äärde kas peenartesse ehk muidu ridamisi wõsufaid madala tüwelisi puid, marjapõõsaid, siis ei ole suuremat wahet, kuhu poole nende ridad käiwad; kõrgete wiljapuude ridade otsad peawad aga otse keskpäewa poole olema. Paras peenarte laius kõögikaswudelle on 3½ ehk ligemalle 4 jalga. Teeäärsed peendrad, keda kas maasikatega ehk laukidega j. m. ära serwitada tahetakse, wõiwad täitsa 4 jalga laiad olla.

8. Aiakaswude seemendamisest ja taimede hoolitsemisest.

Suurema osa aiakaswude seemendamine on Aprilli lõpul ja Mail, mitmed külwatakse suwel, mõned ka sügise. Seemete mahategemist toimetakse kas ridamisi, ridadesse, ehk ka segi külwades. Esimene on teisest sellepärast paremaks kiita, et seeme sündamine ja ühtlasemal wiisil mulla alla saab, seega ka ühtlasemalt ja waremalt üles tõuseb. Seemne taimefesti, mis ridasse tehtud, wõib ka paremine umbrohust puhastada ja peenart üles mullata. Kui sügawad peenartesse seemendamiseks ette tõmmatud waukesed ehk jooned peawad olema, ehk kui sügawalle seemned mullasse tulema, käib selle järele, kui suur seeme on, kui suureks seemnest üleskaswatatud kaswud pärast wõrsuwad ja ka selle järele, kas taimed pärast teisi kohta istutatud saawad ehk mitte. Selle kõige järele käib ka külwades seemne kaugus üks teisest. Väbistikku on heaks kiita, et iga seeme 2½ kord nii sügawalle mulla alla peab tulema nagu ta ise suur on. Seemne peendrats walitsetakse kõige paremat sügawama mullalist ja kohedamat maad ja niisugust kohta,

mis wastu päikese paistet, aga põhja poolt warjatud on. Tuttaw ja hea wiis on, et seemne peenartelle kahekorralist osa head wägewat mulda pannakse ja seinad kas lauadest ehk palkidest ümber raiutakse, põhja poolt hästi kõrgemad, lõuna poolt madalad. Seinte abil on siis ka kerge warajasti taimepeendraid külmail päewil ja öökülmadel mattidega katta. Peale seda wiisi kaitstakse seemne peendraid külma eest ka kuuse, männi- ehk kadaka oksadega. Umbrohust olgu taimepeendrad alati puhtaks pidada.

Taime peenarte, labade ehk lawade, ja üles tõuusunud taimede, kui ka pärast istutatud taimede kastamist on seda mööda toimetada, kuidas maapind ja ilm on. Mida kergem maa, seda hoolsamine on kastmist tarwis, ja mida kauem jälle raskem pind niiskust peab, seda arwemine on kasta. On weel külmad ööd käes, kastetakse hommiku enne päikese tõusu, soojemate ööd etulemisega võib ka õhtu hilja kasta. Wesi ei tohi iialgi liig külm olla. Soojewa jõe wesi on kõige sündsam, selle järele hallika wesi ja siis oidu ja kaewuwesti. Külma kaewu ja hallika wett peab riistadesse wälja soojenema pandama, enne kui temaga kastetakse. Mis siin kastmisest ööldud, on ka edaspidi istutatud kaswude juures tähele panna. Kõwaste meele on tuletada, et, kes ise seemneid ei ole kaswatanud, neid ustawa aednikude käest peaks tooma, mujalt tundmata inimeste käest ostetud seemned võiwad sagedaste kas kõik ehk jault mitu aastat seisnud olla, ja sagedastegi on liig kõhnad ehk ei idane.

Kes kewade warajasemalt aia kaswude ehk lillide taimesid tahab wälja istutada, külwagu Märtsil ehk Aprilli alustusel potikestesse ehk puukastikestesse, mida tuas, kuhu walgus ja päike sisse paistab ehk wastu päewa aknate peal, hoitakse, kunni taimed üles tulewad. Tulewad soojemad ilmad, harjutatakse taimesid wallalise õhule kord korralt ja wiiaakse potid ehk kastid päewal wälja ja külmail öödel, kuna weel jäetab, tuuakse neid tuppa ehk pannakse mujale warjule ehk kaetakse ka wäljas neid külma eest kinni, aga nõnda, et taimed wiga ei saa. Tuleb jo sündsa istutamise aeg, istutatakse taimed pottidest oma kohale wälja. Kes suure-

mal mõedul warajasi taimesid tarwitab, see peab omale sõnniku labasid muretsema. Nende tegemise ja hoolitsemise õpetus on pikkem kui et selle weikese kirja sees täieste antud wõiks saada; minu täiemas aia-raamatus „maja-aia pidamisest“ leiab soowija nende üle sündsast juhatusst. Külmais labades ehk häis taimede peenartes küllwatud seemned aga annawad ka enamiste juba parajal ajal istutamise taimesid, kui hõrnemaid aiakaswusid kõrwale jätame. Külmais labades ehk nõnda nimetatud taimepeendrades taimesid kaswatada ei ole kellelgi wõimata ja wäga soowida oleks, et meie majamehed omas kodus enam taimesid kaswataksiwad, mis läbi neil aega ja asjata kulu palju tagasi jääks, kuna pealegi taimedelle wõerast kohast tuues ka muidu weel sagedaste kahju sünnib, kuiwa ilmaga, tuulega ehk palawaga. Tuleb aga siiski kaugemalt taimesid tuua, siis toodagu neid, kui mitte palju tuua pole, kas kauni osa oma juurte ümbrese mullaga ehk, kui rohkemal mõedul tuua on, kaetagu taimedel kuidagi juured finni, kas märja sammaltega ehk muuga.

9. Taimede istutamisest ja pärastisest hoolitsemisest.

Sagedaste tuleb ette, et taimed seemne peenras liig tihkete üles tulewad, ja sellepärast neid muist enne päris istutamist weel teiste wahelt üles wõetakse ja teisi kohta ümber istutatakse. Seda wõetakse ette, kui maa praegu niiske ja kohel on ja kastetakse peendrasse jäenud taimedelle kauniste wett peale, et neile jälle teiste üleswõtmisega liigutatud muld ilufaste ümber juurte wajub.

Taimede päris istutamise aeg oma kaswukohasse on siis, kui neil peale kahe nõnda nimetatud „taimelöhe (Cotyledonon) 2 kunni 4 pärislehte on ajanud. Maa, peendrad, kuhu taimed istutatakse, olgu kohedaste praegu läbi haritud. Istutamise kaugus üks teisest käib selle järele, kui suureks keegi taim pärast oma täielisel kaswul saab. Paremu on aga igatahes ennem arwemalt kui tihedalt istutada. Istutamine sünnib ridamisi, aga waheldawas ridades, nõnda et

iga teise ria taim oma kahe kõrwaſe ria taimē keſſ wahe kohta tuleb. Pilt.

Soe, wiſmane ilm on taimede iſtutamiseks wāga hea. Ei ſaa ſeda mitte oodata, iſtutataſſe õhtu-ajal, warajaſel kewa- del aga iſtutataſſe hommikul. Pärast iſtutamist, kui ilm kuiw, hoitake peendrad niisked, kohedal mullal ja umbrohult puhtad. Kaſtetaſſe taimesid, ſiis pannaſſe kohe jälle korra- ſene uut mulda kaſtmise koha peale ja kohendataſſe ſeda teiſel päewal üles, muidu läheb maa kaſtmisega kõwaks ja taimed jäewad kängu. Taimesid üles wõttes olgu tähele panna, et nende juured ei rikku, tuule ega päewa kās ei kuiwa. On kuiw ilm, kaſtetaſſe üleswõetawaid taimē peendraid, et tai- medelle üleswõttes wõimalikult palju mulda juurte külge jääks.

Kõigi kaſwude ja taimede ſiginemiseks on maapinna muldamine ja umbrohult puhtaks pidamine wārdimata tarwi- duſed. Üles kohendatud maapind ei kuiwa iialgi nii ruttu kui kohendamata. Kohendatud maa ſiſſe taimede juurtele wõib õhk, õõ-niiskus, ſoojus tungida ja ſee wõrſutab neid kõige enam. Umbrohu kikkumine hoiab jälle ſelle eest, et maa rammu mitte wäljaimetud ei ſaa, waid kõik taimē- delle jääb. On wõimalik, peab umbrohi kõige juurtega üles kikkunud ſaama. — Peale nimetatud hoolitsemise nõua- wad mitmed kaſwud, et neile mulda tüwe ümber üles aetaſſe, kui nad jo täieſte kaſwamas on, ſeſt aga juhatame pärast ükſikute kaſwude juures.

Mis kaſtamiseſt öölda, on ſeeſama, mis jo enne taimē- peendras kaſwawate taimede kohta ööldud. Siin aga oleks weel tähendada, et kuumail ſuwe päewadel, kuna maapind päikeſeſt palawaks on läinud, õhtune külmaweeaga kaſtamine ſagedaſte kahju wõib teha ja ſellepärast kaſtamise weſi mitte külmem ei tohi olla, kui ſee jões ehk järwes ſuwel ifka on. Kõige paremaks kaſtamise ajaks jääb ka ſiin hommiku aeg. Külma kaewu wett laſtaſſe enne kaſtmist wäljas ſoojeneda.

II. Tarwilisemad köögikaswud.

Sügisel tühjaks tehtud peendrad, mille peale enam ei külweta, peawad enne talwe weel hästi ümber kaewetud, kui wõimalik kabele korrale, aga tasandamata jäetud, et ilmad maad murendawad. Meis aia jagudes ehk peenartes, kuhu tulewal aastal niisugused kaswud tehakse, mis wärskelt wäetatud maad nõuawad, tuleb sõnnik parem sügise enne ümberkaewamist peale panna. On sõnnik jisse kaewatud ehk küntud, ei liigutada maad enne kui kewade. Nimelt, nagu jo enne nimetatud, kurkidelle, kapstatõuundelle, ja kõikidelle lehtis kõõgi kaswudelle on õige tubli rammutamist tarwis. Kõik köögikaswud armastawad sooja, päewawallalist ja põhja ja ka õhtu poolt warjatud kohta. Gestulewad köögikaswud on selle järele, kuidas neid toitudeks tarwitatakse, jauskondadesse seatud.

1. Suure- ehk maa-alused aiakaswud ehk keedu-wiljad.

Kõik suurem osa juurekaswusid, kui ka seldrid ja redisid, keda salati kaswude seltsi juurde arwame, tarwitawad kohedat, sügawaste läbi kaewetud maad, mis aasta enne seda on sõnnikut saanud ja kus lehtistarwitatawad kõõgikaswud oliwad kaswanud. Uueste rammutatud maas ajawad nad kõrwalisi harusid juurte külge ja juured ei ole ise ka nii head ega maitsewad. Kui wähegi wõimalik, peab maa sügise, nagu õpetatud, ümber kaewetud olema, iseäranis

kuu maa liiwane on. Niipea kui juurekaswude taimed üles on tõusnud, peab neid juurel hoolet umbrohust puhtad pidama. Juurekaswudest saawad enamiste kõik seltsid Aprillil ja Mail, kuidas ilmad lubawad, külwatud ja jügise enne külma üles wõetud, lehtedest puhastatud ja keldrisse liiwa sisse paigale pandud.

Porfanid.

Mitmet tõuugu. Tema tõuud on kunsti ja parandusega teffinud. Kõige enam peetakse punasid ja kollasid porfanid feeduks, ja walgeid porfanid aga loomade toiduks, nimelt nuumaks. Tahetakse võimalikult wara porfanid feeduks saada, külwatakse karotti=porfanid. Mõlemate pidamine on ühesugune. Neid külwatakse warajasel kewadel liiwaga segatud, koheda peenartesse, ette tõmmatud waukessesse, mille wahed enam poole-, ehk ligemalle jala laiused on. On taimed tihedad, wõetakse muist wahelt üles. Suwel mullatakse peenraid sagedaste ja hoitakse umbrohust puhtad. Karottisid võib mitmel aja järgul maha teha, see on mitmel külwil, et teda ikka wärskelt feeduks saada. Sügisel wõetakse ja kangutakse nad sõnniku hanguga üles ja pannakse keldrisse puhta liiwa sisse. Seemne kaswatamiseks walitsetakse niisugusid, mis igapidi ulustate on kaswanud ja istutatakse tulewal kewadel maha. Suwe lõpul küpsed seeme. Idu wõimu peab ta 2 aastat.

Rairid.

Rairid on enamiste wäga tuttawad, aga fiiski ometi weel hoopis wähem peetud, kui soowida oleks. Oma kerge pidamise, rohke lõikuse=anni ja igapidi majatarwituseks kõlbawa olemise poolest on ta wäga kasuline wili. Rairid on kas pitkergused ehk ümmargused, walged ehk mustakad=punakad. Neid külwatakse Jaani päewa ajast, kuna nende uus seeme jo walmis saab, kunni kesk Juuli kuuni. Nende pidamine, seemnesaamine, ja ületalwe hoidmine on enamiste

niisama, nagu porkanite juures ööldud. On neid palju, võib neid nagu kartohwliki liiwa-maa sees augus ületalwe pidada. Warskelt wäetatud maad nairid ei taha. Seeme on kolm aastat idanew.

Kaalikate pidamine on mitmest tüfist niisama, muud kui et nad enam wägewat maad soowiwad. Kaalikas on jo enamiste ka meie kohal igas majapidamises aset leidnud kui armastatud keeduwili. Nende seemendamine ja taimede istutamine on jo üleüldiselt tuttaw ja käib selle järele, nagu pärast kapstastest ütleme. Nemad on ise ka kaps-taste feltfist.

Kartohwel.

Köögi-aias võib uusi kartohwliki diete warajasel juwel saada, kui jo Märtsil seemne kartohwliki soojas idanema aetakse. On idud enam tolli pikkad, pannakse kartohwel, kui ilmad lubawad, jo enne Jüri päewa ferge päralise maa sisse ehk mõnda wastu päikese paistet seiswa peendrasse wälja, aga nõnda sügawalle, et külmi kallale ei saa. Seda wiisi saab neist jo Juuni kuu lõpul, ja ennegi, uudist. Mida enam neile maad rohust puhastatakse, mullatakse ja selle juures neile mulda ümber pealiste ja kesk pealiste wahel kohale peale pannakse, seda rõõmsam on nende and. Köige parem warajaseks pidamiseks köögi aeda on nimetada: Warajane Amerika-roosikartohwel (Early rose) ja mõned teised tõuud, mis ruttu kaswawad, nagu: kollane ja sinine kuuenädala-faudne kartohwel, Englise-neerufartohwel j. m.

2. Kapstate feltfid.

Peakapstad.

Kõik kapstad, nõnda hästi pea- kui lehe kaps-tate tõuud, armastawad kõige paremine rammutatud, wägewat maad, mis enam niiske kui kuiv. Kuivas maas, ka liig palawas kohas, kuhu tuul peale ei käi, teewad neile maa-kirbud ja usfid sagedaste kahju. Neid niihästi, kui ka kaalika seemneid, nagu teada, külwatakse nii wara kui ilm wähegi

lubab ja kaetakse seemnelabasid öökülmade eest mattidega. Warajalt kasvatatud taimed annavad paremaid päid ja ka suwe ajaks jo wõsusid feeduks. Taimesid taimepeendras kastetakse sagedaste wara hommikutel. Kastmisega saawad ka putukad taimede kallalt ära hoitud. Taimne peenart on kõige kasulijem wastu päikest, aga põhjatuulte eest warjatud kohta teha. On taimed oma tubli jagu wõrsunud, istutatakse neid koheda peenartesse 18 tolli üks teisest waheldawaise ribadesse, nagu enne ööldud. Kurni istutatud taimed oma lehtedega maad weel ei ole ära katnud, kastetakse neid sagedaste ja tubliste, aga mitte liig külma weega. Umbrohust peetakse neid puhtad, konksutatakse maad mullale ja aetakse, kui nad jo tubliste kaswama saanud, kord hästi mulda juuriku ümber. Nende istutamine on kõige parem pärast wihma ehk õhtul. Seemned peawad iduwõimu kurni wiis aastat.

Tahetakse seemet kaswatada, istutatakse sügisel üleswõetud ja kõige juurtega keldris ehk ka koopas ületalwe peetud kapsta-wõsud kas kõige peadega ehk aga juurikud fewadel wälja.

Rohiline kapstas ja puna- ehk sinikapstas

ehk lehekapstad on oma pidamise poolest walge peetakstatega ühesugused. Puna- ehk sinikapstaid kaswatatakse ja jätatakse neid sagedaste ületalwe aeda talwisesks salatiks ja wärskeks feeduks. Külwatakse Mai kuul taimepeenartesse, siis istutatakse Augustil mõne tühjaks saanud uueste ümber kaewatud peenartesse. On nad jo oma osa wõrsunud, aetakse mulda juurikate ümber. Talwel lõigatakse nende lehti toidu tarwiduseks. Seemne kaswatamiseks jätatakse mõned wõsud ilma lõikamata. Seeme peab iduwõimu 3 aastat. Rohiline kapstas ei kannata nii külma ja peab talweks keldrisse warjule wiidama ja liiwasse istutatama.

Lillikapstas (Wuumkapstas).

Kui see ka enamiste ilu ja auu pärast peetud saab, on ta ometi ka kasulik ja tähtjas. Taimede saamine on

niisama, nagu peakapstaste juures. Kõige warajasem külwamine Märtsil sõnniku labadesse ehk tuas potti ehk kastikesse, annab jo Juli kuul, hilisem külw, Aprillil, taimepeendrasse annab hilisemaks suweks, ja Juni külw annab sügiseks lillikapstast. Need wõsud, mis hilisest külwist weel wälja ei ole kaswanud, istutatakse keldrisse liiwa sisse, kus nad weel järele kaswawad. Tubli kastmine wirtsaga ja sagedaste mulda juurte ümber ajamine on lillikapstalle wäga meele järele. Seemneid kaswatada on natuke hoolelikam kui teiste kapstaste juures; sellepärast on seda parem ustawa aednikude juurest tuua.

Wirsing-kapstas.

Warajasemat külwi tehakse niisama nagu lillikapstast, hiljemal nagu walgest peakapstast wõldud. Istutatama taimede kaugus üks teisest olgu ligemalle 1½ jalga. Peenarte üleskonksutamine, mulda juurikate ümber ajamine, on hoollega meeles pidada, Kõige hiljem külw talweks tehakse Mail. Julil istutatakse neid, aga natuke päikesewilulisse kohta. Hiline järk wõetakse üles ja istutatakse sügisel keldrisse liiwa sisse. Seemnete kaswatamiseks wõetakse kõige paremad pead ja istutatakse kewade wälja. Seeme peab 3 aastat iduwõimu. Kapstaste seltside seemnekaswust ei pea mitte üks teisega ühte kohta istutatama, sest et seemnetolmu kokkupuutumisega nemad ennast jälle ära segawad, see on üks ühe sisse ümber muudawad.

Koolrabi ehk pealmaane kaalikas.

Sest kaswatatakse warajasi ja hilisid tõunsid, walgeid ja sinikaid. Taimede kaswatamine ja seemendamine on nagu wirsingist ja lillekapstast wõldud. Et kõige suwe läbi ja ka talweks koolrabi saada, tehakse suwe jooksul mitu külwi, kõige wiimane Julil ehk Juni lõpul. Tuleb külmal, laastatakse neil, mis talweks tulewad panna, lehed küljest kunni tuurme leheni ära ja istutatakse neid kõige juurtega, nagu

teistestki ööldud, keldrisse liiwa sisse. Warajasemate selt-
sidega tehakse niisama nagu peapõstastegagi. Seemnete
kasvatamine sünnib ka niisamuti.

3. Salatiks tarwitawad kaswud.

Salat.

Muist talwe, muist juwefalatina peetaw. Teda külwa-
takse kas kewade koha wälja ehk külwatakse ka jo waramalt tuas
ehk ka aeda sõnnikulabasse, nimelt warajasest kewadest kunni
peale kest juweni iga kolme nädala tagast, et kõigeks juweks ja
jügiseks teda wärskelt saada. Mõned seltfid, nagu nimelt Asia-
salat, kestab ka talwe külmagi wastu aias ja annab
kewadel warajaselt salatit. Seemne kasvatamiseks walitse-
takse kõige paremad pead. Seeme peab iduwõimu 4 aastat.

Seldrid.

Siin nimetame aga juureseldrit, kelle kartohwlihornast
juurt toidu kõrwal salatiks tarwitatakse. Külw on Märtsi
lõpul kas poolsooja labasse aeda ehk tuas kastikesse, ehk ka
hilisemalt aeda taimepeendrasse. Taimed istutatakse Mail
arwata jala kaugusele üks teigest. Sügisel wõetakse seldrid
üles, puhastatakse mullast ja pannakse keldrisse liiwa sisse.
Seemneks istutatakse neid tulewal aastal wälja. Seeme
peab iduwõimu 3 aastat.

Rõigas.

See, kohel, aga mitte wärskelt wäetatud maa, on temale
wäga meele järele. Teda külwatakse koha oma kohta lige-
malle jala kauguste peendra sämpude peale. Suweks
rõigast külwatakse Aprillil, jügiseks Mail, talweks Junil.
Seemneks istutatakse neist, mis ületalwe hoitud, tulewal
kewadel wälja. Üks teine rõigaste selt on kuukaudsed
rõikad ehk

Reidiisid.

Neid on jälle mitmet tõuugu ja farwa. Neid armastakse wäga ja on kasulised pidada, süiakse aga kaunis noorelt, muidu jääwad pinnaliseks. Meist tehakse mitu külwi iga kahe, kolme nädala pärast kohe wälja oma kohale. Seemneks lastakse mõned esimesest külwist kaswada. Seeme peab iduwõimu 14 aastat.

Kurgid.

Neid paneme aga nende tarwituse poolest salatikaswude hulka. Kurgid on aga ka muidu toiduks wäga armastatawad: kõige kasulisematest ja rikka=annilisematest aiakaswude seast, ja wäga on soowida, et neid enam peetaks. Väheb ta ka ehk mõni aasta nurja, siis tasub ta õnnistawal korral jälle mitmewõrra. Tema armastab palju sooja, see on lahket päikese paistet, kohedat, rammukat, õige tubliste wäetatud maad. Seemned pannakse kas sõnniku labadesse ehk tuas kastikesse ja istutatakse Mai kuu lõpu=poole peenartesse, ehk pannakse ka, mis sagedaste kõige parem on, kohe seemned kewade ilma idanemata maha, weikste ette=tõmmatud waukestesse ja, kui plingikas ehk sawine maa on, kaetakse waukesed kerge, liwaka koheda mullaga. Eiig tihedaks saanud taimed wõetakse wahelt üles. Mõne aja pärast aetakse kurgikaswudelle mulda juurikate ümber. Kuiwa ilmaga kastetakse neid hoolkaste, nimelt aga taimena istutatuid. Seemne saamiseks lastakse kõige täielisemad peendras õiete walmis küpseda. Tuuakse mujalt seemneid, siis toodagu neid aednikkude käest ja küsitagu teatawaid häid seltsisid. Kõige enam ehk oleksiwad kiita: Warajased Hollandi walged, siis kollased ja warajased Wene kurgid. — Kurkide sugulane on ka kõrwits ehk kurbis, mille pidamist ka wäga soowida on, sest et ta ka kõrwaliseski aia ehk muu maa nurgas edeneb, kui aga rammukat, kohedat maa lapikest juurte ümbert leiab. Mlu ja wilja suuruse poolest on wähe aiakaswusid kõrwitsa sarnatsjed.

4. Sibulad ja nende seltsi kaswud.

Sibulaid kaswatatakse seemnetest ja maha istutatud weikestest sibulatest. Neid on mitmet tõuugu ja karwa. Seemet külwatatakse wara kewadel peenartesse ridamisi. Suhtuwad tihedaste üles tõuusma, istutatakse wahelt muist teisi kohta. Dige sõredas seiswad taimed annawad suuremaid, tihedad aga weikesi sibulaid. Wiimseid võib aga jälle teisel aastal maha istutada. Nende seast walitsatakse nende üleswõtmiseks suwe lõpul kõige suuremad seemnekaswatamiseks wälja, hoitakse kuiwas kambri ületalwe ja istutatakse kewade seemnepeendrasse. Sibulate ületalwe pidamine peab ülepea kuiwas, külmata kohas sündima. Tema seeme peab 4 aastat iduwõimu.

Rüislauf.

Rüislaufa sigindatakse kõige paremine tema sibulatest. Neid istutatakse kewadel ehk ka sügisel kesk Septembri kuus 5 ehk 6 tolli üks teisest kaugel ridamisi, nii et aga idude peale $\frac{1}{4}$ tolli mulda saab. Suwe lõpul sureb pealne ära, teda wõetakse siis maa seest üles, siutakse kimpu kuiwama, tarwitatakse suuremad majapidamises, ja weikesemad võib jälle teisel kewadel ehk sügisel maha istutada. Rüislauf ei karda talwe külma ja on ka wäga tarwiline lojuste rohuks ja söödikute kautamiseks.

Porrolauf.

Talweporro on kõige parem. Teda külwatatakse wara kewadel kas sõnnikulabasse ehk tuas poti ehk kastikesse. On taimed hanesule pakfused, istutatakse neid wälja, enam poolt jalga üks ühest. Septembri ehk Oktobri kuul wõetakse neid talwe tarwiduseks üles ja istutatakse keldrisse liiwa sisse. Seemneks jäetakse kõige tublimad aeda seisma. Seemete iduwõim kestab 3 aastat.

Murulaud.

Need ei kardä ka talwel aias kõige kangematti talwe külma. Neid sigindatakse juurte lahutamiseega. Neid tarwitatakse aias sagedaste peenarte serwitamiseks, kus ta mitu aastat edasi kasvab. Sealtsamast lõigatakse tema latwu pealt ära, ja seda paremine kasvab ta. Toitude kõrwal annab ta wäga head magu.

5. Spargel ehk parsakein.

Spargli kasvudest peetakse nimelt: kardy' artishof'ki, rabarbari't; aga weikeses maja-aias oleks sestki küll, kui päris spargel ei puuduks. Tema harusid armastatakse wäga ja teda peetakse pea ütelda maitsewa kasvude kuningaks aias. Sparglille olgu päewapaistene ja lahke koht maad, mis enne sügisel tubliste ümber kaewatud, rajolitud, ja mädand sõnnikuga õiete rohkestest läbi segatud. Kewadel saab see ligemalle 3 jala laiusteks peenarteks, kui 1 ridale istutatakse, ehk 4 jala laiusteks, kui 2 rida istutatakse, ära jagatud. Peenartesse tehakse nüüd rohkest 2 jala kauguses enam jala sügawused ja ligi jala laiused augud ja pannakse nende sisse weikesed kompost-mulla hunnikukesed, $\frac{1}{4}$ jala kõrgused. — Nende aukudes olewa hunnikukeste peale istutatakse nüüd ühe- ehk parem weel kahe aastased spargli taimed, nõnda et neil juured igale poole laiale, mööda hunnikukest alla poole, seisma tulewad. Kuna nüüd ka iga taime kõrwale üks lühikene teibakene on torgatud, kaetakse neile ligi kaks tolli komposti-mulda juurte peale ja wajutatakse neid tasakeste seisma. Kuiwa ilmaga on kurni juurdumise ajani neid tarwis sagedaste kasta. Suwel peetakse neid umbrohuft puhtad. Sügisel lõigatakse nende warred $\frac{1}{4}$ jala kõrgusest ülemalt maapinda ära, ja peendrad, pärast seda kui neid ilusaste ilma juurte rikkumata mullale on konksutatud, kaetakse $\frac{1}{4}$ jala kõrgusest uue mullaga ja selle mulla peale weel $\frac{1}{4}$ jalga hästi mädand lehma sõnnikut, et peenartalwe külma eest finni jääb. Kewade rehitsetakse jämedam sõnnik peenarte wahale maha, peenem konksutakse

pealmise mulla-pinnakesega segi ja jäetakse peendra peale. Teisel suvel ja sügisel tehakse just niisamuti nagu esimesel aastal. Kõige parem spargli istutamise aeg on Aprilli lõpul. Kaaliga rammutamise ja wirtsuga kastmine, iseäranis kest suwel pärast Juni kuu lõppu, wõrsutab ka wäga tema kaswamist. Esimesi noori spargli harusid wõib kolmandamal aastal pärast istutamist jo lõigata (torgata), aga weel mitte nii palju, et haru-kroonile liiga saaks. Tahetakse sparglid seemnest kaswatada, tehakse niisamuti, nagu taimede kaswatamisest ööldud. Peenarte wahed peawad 2½ jalga laiad olema ja senna igal kewadel peenarte pealt maha rehitsetud sõnnik mädanema jääma, sest spargli juured otsiwad pärast ka siit oma rammu. On keegi omale seda aia kaswu muretšenud, leiab ta oma waewa rohkestes pärast tasutud, sest sparglid kestawad 20 kuni 25 ja enamgi aastat omas kaswu kohas ja annawad maitsewat toidust.

6. Pinatid.

Nendest on üks tõuugu, ühed on karwased, teised file-damad, ümmarguste seemnetega; wiimist armastatakse enam. Saab ta Aprillist kuni Mai hakatuseni 4-jal rial, heaste rammutatud peenartesse külwatud ja weega segatud wirtsuga kastetud, annab ta warajast, wäga maitsewat ja armsaks peetud toidust. Augustist kuni Septembri kuuni külwatatakse teda talwe jaoks. Seemneks jäetakse mõned wõjud lõikamata. Seemned peawad iduwõimu 3 aastat.

7. Sigurid.

Sigurite tähtsus on see, et tema juured kohwile jätkuks pruugitakse, ka wiina ja napsi sisse pannakse ja lehti talwel salatiks pruugitakse. Nende seemned külwatatakse kas jo sügise, ehk kewade Aprilli kuul hästi koheda, aastal enne seda rohkestes rammutatud ja sügawast ümber kaewetud maa peale, aga nõnda, et iga seemne-iwa arwata 1½ tolli teisest kaugelle tuleb ja siis rehitsetakse

neid mulla alla. Kui taimed tõuusnud, wõetakse neid armemaks, nõnda et iga taim teisest 3 ehk 4 tolli ära jäeb. Tahetakse talweks neist head salatit saada, pannakse, see on istutatakse sügisel maast üles wõetud juuri kasti-, püti- ehk ka kausikestese mullasse 2 ehk 3 tolli üks teisest, wiiakse riistad sooja tuppa ja hoitakse neid pimekas kohas, et lehed, mis figurid ajawad, hõrnaks ja kollakaks saawad. On nõnda wiisi kaswanud lehti jo 4 ehk kuus korda salatiks ära lõigatud, siis ei aja nad enam nii rõõmsaste, istutatakse uued juured ja wiitakse wanad ära.

8. Kannawiljad.

Kauna wiljad armastawad kõik niisugust maad, mis mitte wärskelt wäetatud ei ole. Peale seda nõuawad nad siiski hästi rammusat mulda, kuna herved ka lahjemagi maaga lepiwad. Wäga soowida oleks, et aia kauna-wili enam pidamist leiaks meie rahwa seas, kui senni ajani lugu on olnud. Sest hoolgas majapidamises annawad need oma haljaid kaunu suwe otsa maitsewaks ja kosutawaks toidutarwiduseks, ja kannawad teised seltsid jälle talwe osaks kõige tähtsamat feedu-wilja.

U b a d.

Suur-uba. Ammu tuttawast meie põllu ubade seltsist on aias pidamiseks kõige paremaks soowida nõnda-nimetatud suured põld-ubad ehk windjor-ubad, mis ka suureks wõeramaa ubaks nimetakse. Tema on põld-ubade seltsist kõige suurem ja parem. Tema kõrwal on ka wäga hea welshi- ehk jau-uba, kestmisest suurusest, siis ka punakad ja sinikad ubad, kestmise suurusega, ja pisukesed magagani-ubad. Kõik need ubad peawad nii wara kewade kui aga ilmad lubawad, maha tehtud saama, aga nõnda, et seeme 2 ehk 3 tolli mulla alla tuleb. Üleliig wägew maa ei ole neile kiita, sest et nad siis liiaste kaswu ajawad. On neil jo esimesed kaunad küljes ja püüawad nad liiaste kaswu, siis sünnib neil ladwa otsakesi

maha karpida. Nende kaunu keedetakse kas suwel haljalt aiast, ehk lastakse neid ära küpsta talwises keeduwiljaks.

Wõsu=ubad ehk kruup=ubad ehk madalad türgi=ubad. Neid on ka mitu tõugu. Kõige paremad neist niihästi haljalt aiast toiduks kui ka kuiwalt talwises keeduks on soowida: warajane Hollandi mõegaline=wõsu=uba, must=wõsu=uba, kollane=wõsu=uba. Peale seda on weel soowimise wäärt: walged= ja pärli=wõsu=ubad. Wõsu ubad pandakse enamiste Mai kuu hakatusel, 3½ jala laiuse peendra peale maha, kolmel ridal. 8 ehk 10 tolli maa=peale pannakse 2 ehk 3 uba ja kaetakse neid 1½ tolli mullaga. On taimed jo tubliste kaswanud, aetakse neile mulda warte ümber. Kõik siin nimetatud wõsu=ehk kruup=ubad on väga armastatawad ja tarwitakse neid wärskest aiast haljaks keeduks kui ka kuiwalt talwe=õfaks. Tahetakse neid kõigeks suweks kunni jügiseni haljalt aiast keeduks saada, siis külwatakse neid mõned peendrad mitmel järgul, kas ühe ehk kahe nädala järele.

Lati- ehk kapi-ubad.

Türgi=ubad. Neid jautatakse ka mitmesse tõugu. Siin nimetame aga. Pikad, laiad mõegalised türgi=ubad, kollased waha=ubad, mis haljalt lõikamiseks ja toidu juures salatiks väga armastatakse. Kuiwalt toiduks on soowida walged=helmikud= ehk ka walged hõbe=ubad. Kõik need nimetatud tõud armastawad wägewat, kohedat maad, aga mitte üleliia ränka, sest rängas maas tikuwad nad wihmasel suwel mädanema. Urwaste wõib neid enne Mai kuud maha panna, sest et nende wälja ajanud idud koguniste öökülma ei kannata. Neile walmistakse 4 jalalaiune peenar ja sinna pannakse kahel rida=õfal ubad ringidesse maha, see on nõnda, et 5 ehk 7 uba ühe, ligemalle jala kauguse ringi peale tulewad ja kaetakse neid 1½ tolli mulla alla. On ilm kuiw, siis peab maha pandud ube ferd kastma. On taimed jo oma jagu kaswanud, siis aetakse neile mulda warte=juurikate ümber ja pannakse ka latid kahel ridal, nõnda et iga ubade ringikesse

üks latt tuleb. Mõlema ridade lattide otsad tulewad vastastikku risti, siis pannakse neile üks pilt latt ristide peale põiki, et tuul neid ümber ei lüka. Talweks sisse soolata, on lati-ubad igal pool wäga tarwitatawad.

Herned.

Wäga armastatawad, ja soowimise wäärt ka igas kõhnemaski aiamaas, sest et nad weel paremine signewad kui ubade feltsid.

Suhkru-herned.

Suhkru hernid süüakse kõige kaunadega. Nendest on mitu isearalist feltsi. Kõige paremad on: warajased madalad, kortsulised Marrowi- ja suured walged mõegakaunalised suhkru-herned.

Puetis-herned ehk silpo-herned.

Neid tarwitatakse terana kas muu toitude kõrwal feeduks ehk iwatakse neid ka peenikeseks supisse. Nendest on lõpmata feltsiid; kõige paremaks wõiks tiita: warajased madalad piiskopi herned, prints Alberti herned, warajased Mai herned.

Herneid külwatakse Aprilli kuus, kui neist küpsi teri tahetakse. Tahetakse aga, nagu nimelt suhkru herneid, kõik suwi läbi haljalt jaada, siis külwetakse järk järgult Aprilli hakatuselt kuni Junini. Warajaseks lõikuseks tehakse mõnd warajast feltsi esite ühe sooja, päikese paiste kohas seiswasse peendrasse. Kuidas põllul herneid tehakse, on tuttam. Uias tehakse neid enam kolme jala laiuSte peenartesse, ette tõmmatud soontesse kolmel rial, nii et nad tolli kahe sügawusel mulla alla tulewad. Ridade wahed jäetakse 1½ jalgalaiaid. Mõni aeg pärast ülestõuusmist konksutatakse neid mullale, aetakse mulda warte ümber ja ühtlasi pannakse

ka kõrge seltsidelle arulised haad tueks, mis pikemad peavad olema kui herneste kasv ulatab.

9. Röögi- ehk magurohtudest

ehk toitudesse tarwitatawaist württsikaswudest on tähtsad ja nimetada: peterfellid, mida sellisamal wiisil nagu porkanid külwatakse ja haritakse, muud kui wõib teda ka Septembri kuul tulewa aasta tarwiduseks külwada, peale seda talwel peenart kuuse oksadega finni katta ja kewade peendra peale korrafene uut mulda panna, et külмага üles tõuunud juured paljaks ei jää.

Till ja suweubarohi ehk furgirohi on mõlemad kurkide silku panemiseks ehk sisesoolamiseks wäga tarwitatawad, iseäranis aga nimelt till. Neid külwatakse kewade koha oma koha peale, sagedaste ka spargli wähele peendrasse.

Kerbel.

Seda wõib külwada kewadest kunni sügiseni, et ikka noori lehti saada. Sügisene külw annab kewadel jo noori lehti. Kerbel, till, ja uba- ehk piparrohi seemendawad ennast ka isegi maha.

Majoran.

Tuttaw ja lugupeetaw würtsi-rohi; külwatakse enamiste tuas kastikesse ja istutatakse taimed pärast kas peendrasse ehk aga teiste peenarte serwituseks $\frac{1}{4}$ jalga üks teisest. Dema seeme ei küpse meie kohas heaste, sellepärast tuakse aednikudelt.

Röömel.

Külwatakse koha kewade oma kohale. Dema teri saab teisel aastal. Seemne iduwõim kestab 1 aasta.

Hapuoblikas, dragon, tümian, lawendel, piparmünt, salbei, wermut, iisop, on mitme aastased kasvud ja ei tarwita sellepärast suuremat hoolitsemist, aga

on tähtsad rohud majapidamise tarwituseks mitmel wiisil. Mendel lõigatakse enamiste enne õitsemist haljad lehed ära ja kuiwatatakse talweks. Apteekides on nad väga tarwitatavad. Piparmünt, salbei ja tümian sünniwad oma madala kaswu pärast nendest kõige enam peenarte serwituseks. Draguni tarwitatakse kurdide sisse tegemiseks ja ta annab neile head maitsemist.

III. Tüttawamad lillid.

Tähtsate ja kasuliste aia kaswude kõrwal armastatakse ka looduse ilu hõrnemat ehtekülge, lillid. Nende olust ja hoolitsemisest annab minu „Darwiline õpetus Maja = aia pidamisest“ pakkemalt juhatusi. Siin tahan aga tähtsamaid lillesid nimepidi meele tuletada ja ütelda, kuidas neid ja kunas külvada. Nende nime teades, võib seemneid ehk juurekasusid ehk taimesid iga uustawa aedniku juurest tuua, sellepärast paneme ka Ladina keele nimed neile juurde.

1. Mitmeaastased ehk ületalwelised lillid.

Nende seast on soetuseks soowida:

Roidu = ellikud ehk neitsikenad (*Primula Auricula*). Neid külvatakse kewade koha oma kohta, ehk ka waremalt tuas potikesse ja istutatakse sooja ilma tulemisega taimed wälja.

Ületalwilised tulilillid ehk wloksid (*Phlox sperennis hybrida*, ja *suffruticosa*) külvatakse kewade koha oma kohale;

Kakssik = oks ehk kukeokas (*Dicentra spectabilis*) külvatakse ka niisama.

Sini = silmik ehk haifukas (ehk äramindunuusta) (*Omphalodes verna*) külvatakse ja istutatakse peenarte serwituseks.

Keelikesed ehk aia nelgid (*Dianthus Caryophyllus*) sigindatakse seemnetest ja ka mahapainutatawatest oksadest.

Seemneid on kõige parem tuas kastikesse külwada ja sooja ilma tulemisega wälja istutada. Eumeta talwel kaetakse nende peenarte peale okka puru warjaks.

Roosilillid ehk koidufannid sigindatakse kas juurekaswudest, oksade mullasse painutamisest ehk poogitakse neid nagu wiljapuudki. Talwe wastu painutatakse roosi põesad maha ja kaetakse mullaga ehk lehepuruga ehk offastega finni.

Arwolillid ehk mahlakannikene (*Viola odorata*) sigineb igas wähemaski ruumikeses ja wõib teda kergeste paljundada, tema põesakest jautades. On ta korra istutatud, kaswab ta iga aasta uueste.

Hüiatshintus (*Hyacinthus orientalis*), Tulpe (*Tulipa Gesreniana*), Eumekannikene (*Galanthus nivalis*), Krokus (*Crocus vernus*) ja Rewa-lillid (*Leukojum vernum*) sigindatakse kõiki nende sibulaid maha istutes. Kolmel esimesel wõetakse, kui neil wars ära hakab kuiwama, sibulad üles, hoitakse kuiwas kohas, ja istutatakse Septembril jälle maha. Kaks wiimast wõiwad mitu aastat oma kohale jäeda.

Jorgiinid (*Georgina variabilis*). Seda on arwamata hulk tõuuge ja wärwisid. Ta on üks neist kõige ilusamatest, tutwamatest, ja selle juures kõige kergemalt sigitatawast lillidest, mis palju kusti ninewäärt aias ei puudu. Tema seemneid külwatakse Märtsil tuas potikesse ja istutatakse taimed Mai kuus aeda. Veel kergem on tema sigindus juure tombudest, mis keldris ehk ka tuas üle talwe hoitakse ja kewade kui wõkülmad mööda, lahku lahutatakse ja aeda istutatakse. Tahetakse wara jorgiinisid õitsema, lahutatakse juuretombud jo Märtsil ühest ära, pannakse kastikesse tuas kaswama ja istutatakse sooja tulemisega aeda. Kõsises kohas ei ole hea jorgiini juuri talwel hoida, sest et nad mädanema tikuwad.

2. Ühe-aastased ehk suwe-lillid.

Aster ehk tähelill ehk lese-sõlg. (*Aster chinensis*). Mitmet feltsi ja karwa. Warajasteks lillideks külwatakse seemneid tuas kausi ehk potikesse Aprilli hakatusel, hoitakse päikesese paistel akna peal. Hilisemateks külwatakse Mai lõpul aeda.

Kollmewärrwi = käärd. (*Convolyulus tricolor*).
Selle seemneid külwatakse wara kewade koha oma kohale.
Hiljem tehakse weel paar teist külwi.

Tulilillid, (suwe-wloksid) (*Phlox Drumondi*). Wäega
ilus lill. Seemned külwatakse Märtsil tuas kausi ehk potikesse.
On taimed oma jagu wõrsunud, istutatakse Mai kuu lõpul aeda
peendrasse, ligemalle jala kauguselle üks teisest.

Güpsilill (*Gypsophila elegans*) külwatakse kewade
koha oma kohale aeda.

Hispaniakressid ehk mungalillid (*Tropaeolum*)
x. on mitmet tõungu, aga kaht peaseltsi. Pittsemaid
kaswatakse wäädina seinä j. m. ehteks, lühemaid peenarte
serwituseks. Nende külw on kewade lõpul koha oma
kohale aeda.

Reseda ehk mesikellad (*Reseda odorata*). Oma
hõngu poolest väga armastatud. Seemet külwatakse wara-
jaseft kewadest kuni Juni lõpuni iga kolme nädala
tagast, et teda ifka uuel õilitsemisel ei puuduks. Kõige
suuremat head meelt on temast mesilastel ja on soowida,
et mesilaste pidajad teda õige rohkeste kõiki kohta wälja
külwaksiwad. — (Peale reseda on weel mesilastele väga
kasulised wälja külwada: fazelia ja siis ka:

Sinine ja walge tondipea

Sinja

Italia imenõges

Boragu

Sidronimelisse, ja walge ristithein).

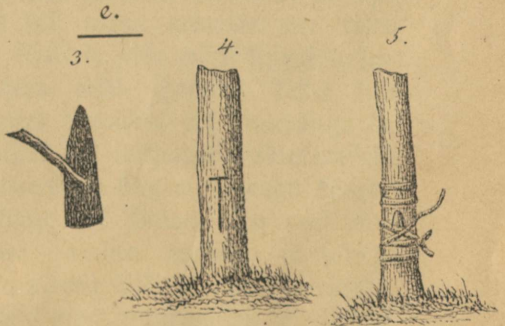
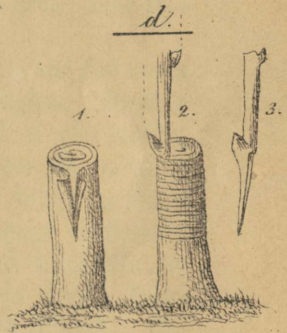
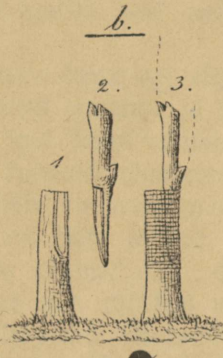
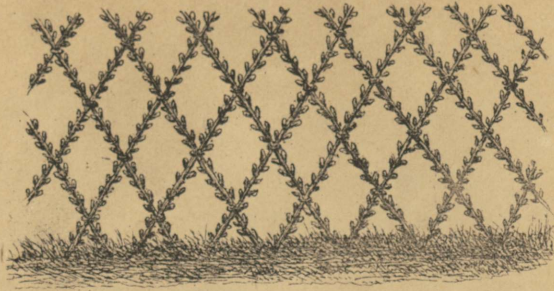
Suwe-lewkojed (*Cheiranthus annus*). Üliwäga ar-
mastatud taim. Warajasemaiks lillideks külwatakse Märtsi
lõpul tuas kerge mullasse poti ehk kausikesse, hoitakse päewa
paistel afna ees, ja Mail, kui taimedel 6 kuni 8 lehte
on, istutakse neid aeda 1½ jalga üks teisest ja peetakse
umbrohuft puhtad; hiljasemaiks lillideks külwatakse Aprillil
päikesse paistesse, aga põhja poolt warjatud taime peendrasse
ja istutatakse pärast taimed nagu ööldud.

Keowik ehk sõstrajilm (*Viola tricolor*), külwa-
takse ja kaswatatakse niisama nagu lewkoideft ööldud.

Warajafeks fewade lillideks aga külwatakse neid Augusti hakatusel ja istutatakse taimed Septembri hakatusel. Talwel kaetakse peendraid lehepuruga, mida aga kohe warajalt fewade ära wõetakse, et taimed nende all ära ei mädane. Neid sigindatakse ka wahel põesakeste lahutamisest.

Lähendus. Enne kui aiakaswude osa lõpetame, olgu weel kaht tähtsat ja väga kasulikku kaswu meelde tuletada, need on tubakas ja humal. Nende mõlemate kasvatamine aga nõuab pittedat juhatust, mis soowija minu raamatus: „Lõpeline õpetus maja-aias pidamisest“ leida võib. Riipalju aga olgu siin üteldud, et meie maal tubakas väga hästi sigib ja kunstikärnerite juurest tema seemneid, kõige peenemateski jeltfides, saada on! Humalad on küll jo ammu tuttawad, aga nende kasulik pidamine nagu tubakalgi, senni ajani ometi weel ei kuigi laialt maad wõtnud. Loo-
dame, et meie põllupidajad asja kasu pea enam ära tunnekõwad.

I.

IV. Wiljapuudest.

Meie kõige kasulisemad wiljapuud on õuna- ja kirsi- puud ja sõstra- ja karumarjad. Nende järele tulewad pirnid ja ploomid. Marjadest weel peale seda maasikad ja wabarnad.

Wiljapuude asutamise kohta aga olgu, enne kui nende pidamisest lühidelt juhatust anname ja räägime, tähenda- tud, et neid küll mitte igas kohas wõimalik ei ole pidada, iseäranis nimelt mitte kuiwais nõmmemaades ja märjais sookas maades; aga siiski on meie maal väga arwaste kohte olemas, kus lugu nii oleks ja nad sugugi ei sigineks ehk neid koguni asutada ei maksaks. Sest läbistikku on igal ühel maapidajal kas siin ehk seal maja ümber koha- kest, mis aiaks ja wiljapuude istutamiseks kõlbab. On maja, näituseks, liig liiwa ehk truuša kohal kingul, siis leidib enamast osast ümber seda mõni nõokohakene; on aga, mis korralises maja-olekus küll väga arwaste ette tuleb, elukoht liig madalal, saab siiski ka jälle mõni kingukohakene käepärast olema. Peale seda wõib igamees, kellel kulu sünnib kanda, madalat maad kraawide ehk truupidega ta- hedaks teha ja aia-asutamiseks ehk wiljapuude istutamiseks, nagu jo enne ööldud, sisseweetawa kergema maaga kōrgen- tada, nõndasamuti jälle kõrge ehk kuiwa koha peal istu- tates aukusid sügawaks teha ja hea mullaga ja sawiga täita. Siin juures ei ole ka ülepea kõik seda ära unustada, mis jo enne üleüldse aia kohta maaparandamisest sai ööldud. Ka seda sünnib meeles tuletada, et enamiste kõik kõõgi-

kaswud ja nende järele ka marjapõesad palju enam maapinna niiskust ära kannatawad kui wiljapuud; esimestest signewad mitmed ka weel pahas märjas mudamaas öiete hästi. Wiljapuude armastajale ja asutajale võib seega siis läbikauda, kui seda arwamata jätame, mis asja pahas wõimatumaiks teeb, ühe kuulsa meie maa kunstkärneri Klekampi sõna meele tuletada: „Tga maa peal, mis wäga tant wesine ehk kuiwa kruusane ei ole, võib wiljapuid kasuga pidada, kui neile seda hoolitsemist ei teelda, mis nad maapinna olu mööda enam ehk wähem nõuawad.“ — Tuttaw on, et wõerastes maades ja ka mitmel kohal Wenemaal igas wähegi kõlbulises öue kohas, öuede ümber, põbudes, põllu peenartes, teede ääres ja kõige kallastiktude peal, kus muud wilja ei saa harida, ja nõnda ka heina- ja karjamaades wiljapuid peetakse ja suurt kasu teenitakse. Kõrgemate heinamaade ja karjamaade peal, kuhu neid 4 ehk 5 süllda üks ühest eemalle istutatakse, kaswab rohi hoopis paremine, sest et wiljapuu maapinda päikese eest palawal ajal kord korralt warjab ja hommiku kauem kastet rohu peal peab. Meie praeguses wäheses wiljapuude pidamises oleks aga tähendada, et meie talu majade ümber, kus meil Gestlastel jagedaste söödi, rohu ehk kopli maad on, wäga sündsa oleks wiljapuid istutada. Mida enam neid tekkiks, seda enam kauks kartus ja kurjus nende wastu, sest see on äranähtud asi, et wiljapuude wargust ja tiutust ainult seal leitakse, kus asja-kord madalal järjel seisab. Kõige enam sünnib meie praeguses olekus mööda öue ja öueaia ääri wiljapuid istutada, kuna mitmel majapidajal öued asjata, lagedalt ja kasuta seisawad. — Maja aia peale aga waadates oleks tähendada, mis ka jo enne üteldud, et kõögikaswude aias wiljapuid pidades neid ainult madalal wõsulijel wormil ehk kõrgeid vähemalt 5 süllda üks ühest eemalle soetatakse. Kõige sündsam on kõwemaid sellsi wiljapuid, nagu nimeit kõwi õunapuid ja kirsisid, maja aia põhjapoolisesse osasse mitmel ridal istutada ja sellega kõögikaswudelle külma põhja tuulte eest warju anda ja päikese paistet muu aia kaswude sigituseks mõjutada. Õunapoolijelle

ridade sõrwa, wastu kõögikaswude aia-osa, oleks siis maad ka hörnematele wiljapuudelle ja nende järele kõögi kaswude aias peetatawate madalapuudelle. — Iga aiapidaja, kes ise noori puid seemnest- ehk lõigu- ehk mahapainutatud oksadest ei kaswata, wõib oma aia tarwis praegu nimetatud soowimise täitmiseks nii hästi kõrgetüwelisi kui madalaid wõsulisi puid heast, korralisest puukoolist aednikkude käest osta. — Kui keegi maa kasinuse pärast maa tüki kasu=anni peale ainu üksi tahab waadata, siis on küll soowida, wiljapuude ja marjapõesaste wahel ka kõögikaswuid ehk muud wilja pidada. Sest mis wiljapuu ehk muust wiljast ära warjab, tasub ta oma õuntega rohkestes tagasi ja kaswab ja kannab hoopis enam kui söödi sees, kus tall õht maa sisse juurte juurde ei pease ega ka nii sündsal wiisil rammu peale ei saa, nagu aiawiljamäas.

1. Kuidas wiljapuid seemnetest kaswatada ja koolitada.

Puuwilja seemet tehakse kas sügise koha maha ehk hoitakse parem üle talwe, wähe niiske=päralise liiwa sees ja külwatakse kewade.

Hea mahategemise koht on seal, kuhu päikene hommikust õhtuni paistab ja tuul peale käib. Seemne peenar peab, kui wõimalik, hästi wägew ja hea maa olema, hästi kohedaste läbikaewatud ja kiwikutest ja rohu juurtest puhastatud, — aga mitte minewal aastal, waid jo wast paari aasta eest rammutatud. Kõige paremaid seemneid saab hästi walminenud wiljast ja ka metsõunadest. Ka on warajalt küpsenud ehk juwe wilja seemned paremad kui hiljased talwe wiljade omad. Kellel waliteda ei ole, külwagu, mis tall saada on.

Seemned pannakse ridastikku maha, nõnda et iga rida poole jala laiune on, ja seemned ridades enam kahe tolli kaugusele üks teisest tulewad.

Iga puuwilja seits pannakse teisest iseäranise rida peale. Ploomi ja kirsi seemned nõuawad enam niiskust kui õuna ja pirni. Kuival hoitud seemneid peab kewade aeg-

amine jo tuas märja liiwa sees pidama, muidu idanewad wäga hilja, nimelt ploomid, ja ei tule mõnikord esimesel suwel üleski.

On taimed kewade tõusnud, hoitakse neid hoolega umbrohust puhtad, peetakse muld nende ümber alati lahke, et koorikusse ei jää ja kui ilmad kuivad, kastetakse neid sagedaste.

On taimetestel peale taimelohkete üks ehk ligemalle kaks pärislehte ajanud, võib neid, kui tahetakse, ettevaatlikult jo mõne nädala pärast üles võtta, südame juure otsast tükkide maha lõigata, ja uueste, hoolega kastes ja neid palawa päikese kiirte eest varjates, maha istutada. Niisuguse warajase ümber istutamisega saab neile hästi narmas-juuri, mis õunapuu päris elurikkus on. Talweks pannakse noorte õunapuudeste peendra peale korrafene linaluid ehk kuupe okkaid külma wähduseks; tulewal kewadel võib noorte puudeste seast neid, mis kõige lopsakamine kaswanud ja hanesule jämeduseks saanud, peendrast üles võtta ja jo teisi kohta, see on päris kaswukooli, istutada. Pole aga nad esimesel suwel jõudstate kaswanud, siis jäetakse neid parem weel üheks suweks oma kohale wõrsuma.

Puu kaswukooli kohaks on kiita maad, mis hästi wõimukas, kohedaste, sügawaste, ligi arfina sügawuselt, sügise ümber kaemetud, uue hea mullaga rikastatud, kiwidesst ja rohu juurtest puhastatud, aga mitte wärskelt, waid wähemalt aasta, ehk parem kahe aasta eest rammutatud, ja kuhu õhk ja päike hommikust õhtuni peale saawad.

On seemnest kaswanud puudejed, nagu ülewal üteldud, ühe, ehk, parem weel, kahe aastased, wõetakse neid kewade, kui maa sulanud on, ilma juurte rikkumata üles ja istutatakse seie kaswukooli. On neid palju, istutatakse neid ridastikku. Ridade wahed jäetakse ligi kolm jalga, iga puukene aga ridas kaks jalga teisest ära. Enne mahaistutamist lõigatakse keskmise juure, see on südame juure otsast poolest saadik tükk ära, lõigatakse puukese latwa ka kaks ehk kolm punga lühemaks ja kõrwaliste oksade otsast kärbitakse aga pisut maha. Kõik kuidagi rikkunud juured aga lõigatakse kurni terve kohani ära.

On istutatav puukene ühe ainsa aastane, siis lõigatakse tema latw nõnda ära, et aga üks ehk kaks punga järele jääwad, nimelt neil, mis ehk wast pärast pookida ei taheta.

Istutates tuleb puukeste-juuresid aukude sisse ilusaste laiali lahutada, peenikese koheda mullaga katta ja wett, kui ilm kuiw on, peale walada. Siis aetakse auk mulda täis, ja tehakse pealt tasaseks.

Noortz puukeste ümbert peab alati pärast wihma maad ülesmuldama, rohi ära kirkutama ja kuiwa ilmadega neid hoolega kastma. Meele on weel tuletada, et maast üleswõetud puukesi ei pea tuule kätte jäetama, waid istutuse augud peawad enne ammu walmis olema ja köhe istutatama, muidu kuiwatab tuul juuri. Suhtub aga wõimata olema köhe istutada, kaetakse mulda juurte peale ehk pannakse puukesed porisesse wette seisma.

Kuida noori puukesi puukoolis pookida.

Häist wiljapuude seltside seemetest kaswanud puid wõib ka ilma pookimata üles kaswatada, iseäranis neid, mis jo seemne peendraft saadik ilusamine ja lopsakamine kaswasiwad, mis läbi sagedaste ka uued seltsid ilmuwad. Aga kõik noored puukesed ei ole mitte head seltsi, pealegi kaswawad mõned seemne kaswud wäga pitkamisi ja mõned ei kanna nii ruttu wilja kui siis, kui poogitud saawad.

Pookimine on siis õigemine ütelda puude parandamine, sest et tema läbi puu ehk puukene, mis kõhnemat tõuugu on, omale uue ladwa saab, mis otse karwa pealt sedasama wilja kannab, nagu see puu, kellest temale poogioks pandi. Sellepärast wõetagu poogiokjad ainult häist, rikkawiljalijisi, terweste ja rõõmsaste kaswawatest puudest. Kõige paremad poogiokjad pealegi on ikka ladwas wiimse aasta kaswud ja ka niisuguste puude otsas, mis aias wastu lõunat seisawad. Mida tihedamad punga wahed, seda parem, aga need oksad, kellel õie pungad küljes, ei kõlba, nõndasamuti ka mitte wesi wõsud. Poogiokjal ei pea süda mitte punane olema, pealmine koor mitte mustjas ega närtsu kuiwanud. Neid lõigatakse kui puud talwe und puhkawad, see on Nowembri

ja Märtsi kuu wahel, aga pehme ilmaga, ja peetakse neid kas maa sees, ehk külmas kambriis ehk keldris niiske liiva sees, kunni pookimise ajani.

On noored puud üht suwe puukoolis jo kaswanud ja heaste juurdunud, siis wõib neid tulewal kewadel poofida. Kui puud ülewelt krooni kõrguselt ofulirides ei taheta poofida, siis on parem kui ligi maad poogitakse, nõnda et talwel lumi pookimise kohta katab. Kõige lihtjamaid pookimise wiisid on kolm: jätkamine ehk kopulirimine, pungatamine ehk ofulirimine ja proppimine.

Jätkamine ehk kopuliirimine.

Jätkamine on kõige kergem ja parem pookimine ja sünnib noorte puufeste juures siis kõige enam, kui nad ühe sulepea jämedused on, sest et neile siis jämeduse poolest kõige enam sündsaid poogiofse saab. Siiski aga wõib ka peenema poogiofaga jätkata, kui känd ise on ja seda nimetakse siis pool-jätkamiseks ehk õnardamiseks. Jätkamise ja õnardamise aeg on kewade, kui puud mahlal ja suuri õökülme enam karta ei ole.

On poogitaw ja poogitaw puu ühe jämedused, lõigatakse õige terawa nuuga ühe sündsä koha pealt puu arwata tolli wõrra wiltu maha, nagu pilt a 1 näitab; nõndasamuti wiltu lõigatakse alumine ots poogiofjal, kellel kaks ehk kolm punga külges, nagu pilt a 2, ja passitakse mõlemad wiltulõigud karwa pealt kokku, nagu pilt a 3 näitab, nõnda et nad tihti ja lihti koor koort ja süda südant wastu seisawad. On nad nõnda kokku passitud, määsitakse poogitud kohale side ümber, pilt a 3. Side olgu enne wedela pookwahaga seest poolt määritud, et paremine külge peaks. Sidemeks kõlbab, lai roguski pind, willane lõng, niinerihm. Kõige parem aga on siin sidemeks paberi lint. On side ümber siutud, määratakse teda ja kõik pootimise koht pookwahaga finni. Kui mõni pung poogiofjal, ehk wast ka kännul, juhtub sidumise kohta tulema, siis jäetakse see pung sideme wahelt wälja. See on pealegi kõiges ofjadega pookimises soowida, et üks pung sideme

wahela jäcks, sest kui ülemise pungale ehk kuidagi rikkumist juhtub, võib see kaswajaks jääda.

Ei ole poogioks ja poogitaw puu mitte ühe jämetused, siis lõigatakse noor puu järsku maha ja kännu külje pealt nii palju libamist ära, nõnda et enne õpetatud wiisil lõigatud poogioksa alumine lõiguots senna peale passib. Waata pilt b I. Ka võib poogioksa libale üks õnaras ehk õlakene külge lõigata, nõnda et ta selle nõjal kindlamine kännu otsa peale seisma tuleb, nagu b pildid 1, 2 ja 3 näitawad. Sidemed pannakse nagu ifka, ja lõigu ja sideme kohad määratakse pookwahaga kinni. Peale neid on veel mitu kopuliirimise wiisi, mis enam seadlemist nõuawad ja sellepärast oma lühikeses kirjas nimetamata jätame. Kõige poogioksade pealmine ots lõigatakse enne pookimist ülemalt üht terwet punga wähefese wiltu maha ja pannakse lõigukohale pookwaha otsa. Maa seest wõetud oksad pestakse enne pookimist ilusaste mullast puhtaks. Kui pookwaha ei juhtu olema, kõlbab ka häda pärast sawiga segatud wärske lehma sõnnik. On poogioksad uue kännu otsas jo kaswama löönud, siis tuleb sidet järele lasta, aga nii ettewaatlikult, et pook ei saa liigutatud. On aga paberi lindiga siutud, ei pruugi midagi järele lasta, sest et paber isegi puufese wõrsumisega katkeb, ja sellepärast on veel paberi linti oksadega-pookimise siutusteks kõige enam soowida.

Pungatamine ehk okuliirimine.

See pookimise wiis sünnib sellega, et hea puu küljest üks pung lõigatakse ja poogitawa puu külge ehk koore alla pannakse. Okuliirimise wiis on sellepärast kiita, et tema puule mingit suurt haawamist ega wägiwalda ei tee; läheb ta üks kord nurja, võib teda teine kord jälle ette wõtta ehk puud ka mõnd teist wiisi pookida.

Kõige uuem okuliriimise wiis on see, et poogikaswu küljest, mis talwel maa sees ehk niiske liiwa sees keldris ehk ka külmas kambriis hoitud, üks pung ühes oma ümbrese koorega ja punga all olewa õhufese puu kestufesega lõigatakse, siis poogitawa puu küljes sündsäl kohal üks pung

otsitakse, ka wälja lõigatakse, ja tema asemelle poogioksast wõetud pung pannakse, mida siis kinni siutakse ja poofwahaga määratakse. Poogitawa puu küljest wälja lõigatud punga ase peab aga karwa pealt nii suureks tehtama, et poogioksast wõetud pung temasse pääsib. Sedawiisi okuliirimist on kewade, kui enam öökülma karta ei ole, ette wõtta, nõndasamuti ka siis, kui puud jo lehte on tulnud, ja ka hiljem.

Wanem okuliirimise wiis on: puu koore sisse lõigatakse esite risti üks pragu, ja kesk selle pealt alla ehk ka üles üks teine pragu pitku puud nõnda, et lõigud just nagu täht T ja nagu pilt e. ja 4 näitawad; siis lõigatakse poogioksa küljest pung oma koorega, nõnda et temale kestufene puupinda koore alla jääb, waata pilt e. 1 ja 2, aetakse poogitawa puul triipsude wastastikku koore nurgad kahelpoolt pitkufriipsu lahti, ja pistetakse pung, ehk nõnda nimetatud kilp koore wahele, nõnda et tema tõmp=ots ilufaste poogitawa puu ristlõigu wastu pääsib, wajutakse koore nurgad kahelt poolt kokku, siutakse willase lõngaga ehk rogusti ehk niine pinnuga kinni nagu pilt e. 5, ja määratakse poofwahaga kõik poogikoht ilufaste ära. Sell wiisil okuliirimine tehakse siis, kui puude koor täitsa lahti ja mähjas on, see on enne Jaani päewa.

Uga pärast Jaani, Jaakupi päewa ajal, Juli kuu lõpul, ja ka Augusti hakatusel wõib weel kasulikumalt okuliirida; muud kui need pungad ei aja enam sell aastal wälja, waid tulewal kewadel, sest siin wõetakse puuküljest wärskelt pungad, mis lehe kontsa all tulewaseks aastaks walmis on paisunud. Wärske pungadega okuliirides jäetakse lehewars punga külge, leht lõigatakse warrekontsa ladwani ära, nagu pilt e. 3 näitab. Seda hilist ehk „kinnijäewa pungaga“ okuliirimist peetakse meie külmas kliimas nimelt kõige paremaks.

Kõige paremad okuliirimise pungad on poogioksjade keskpaigas. Kui okuliirimise pung hakab pakatama, lõigatakse puu latw pealt poolt uut punga maha ja sidetakse natuke järele. Puu latwa maha lõigates on parem, et teda ülemalt poolt uut punga arwata tolli neli järele jäetakse, ja tema külge uus poogikasw hõrnaste toele siu-

takse, et tuul seda ei rikuks. Selle jäetud kännu otsa küljest peavad aga kõik pungad ja oksad ära lõigatama, et need poogitasku jõuudu ei imeks. Augustil, kuna uus okulir jo toekamaks on saanud, lõigatakse see järele jäetud kännu otsa ligi oksa maha ja määratakse lõiguotsa pookwahaga.

Nimetada on veel siin, et Sakupi päewa vastu tulewa aastase ehk kinni jäewa pungadelle talwel kõige nende poogitoha ümber kasetohud pannakse, muidu rikub külm neid sagedaste ära. Kevade, kui suuremad öökülmad mööda, võetakse, pilwisel päewal, tohud ära.

Proppimine ehk oksatamine.

Proppimine sünnib kahel wiisil, prau- ja koore wahel. Koore wahel proppimine on parem ja ei ole wägiwaldne, sellepärast räägime temast siin üksi. Proppimist tarwitatakse puukoolis enamiste ainult siis, kui kopuliirimine ehk okuliirimine ei ole õnneks läinud ja puu jo liig jämedaks on saanud. Kõige enam aga tarwitatakse teda wanemate puude ümberpoogimiseks.

On nõuu koore wahel proppida, lõigatakse puu ehk oks, seda tahetakse pookida, saagiga maha ja lõigatakse kännu otsa nuaga libedaks; siis võetakse kahe ehk kolme pungaline poogioks, lõigatakse tema tüwe poolelt ühe punga alt risti kinni südameni, ja kui ta jäme on, veel enam ära, ja sealt siis lõikamise õlast ehk õnarest otsa poole libamisi pitkuti oksa teisele poole wälja, nõnda et oksa liba lõikus tolli wõrra pitkust kannab. Pilt d 3. Selle lipsu pealmise koore kahelt poolt sõrwast võetakse pealmist pruuni koort natuke ära, siis lõigatakse nii pitkalt, nagu lipsu pitt on, poogitawa kännu koore sisse ülewelt alla, aetakse koort mõlemilt poolt natuke lahti, pilt d 1, ja nihutakse poogioks koore wahel, nii et õnaras kandma jääb ja poogioks kännu sõrwa peal ilusaste seisab, nagu pilt d 2, näitab. Selle peale pannakse sidemed ümber ja määratakse poogitud koht ja kännu otsa ilusaste pookwahaga. On proppitaw puu ehk oks jämedam, ei lõigatagi iga kord kännu koort lõhki, waid torgatakse proppimise luuga

ehk mõne kõwa puu kiiluga üks auk koore ja puu pinna wahele ja pistetakse poogioksa lips sisse, millest koor sest saadik ära wõetud, funniks ta kännu koore wahele peab minema. Koore wahele poogitakse puid, kui nad täitsa mähjale on saanud ja koor lahti löönud.

On poogitawad puud jämedad, võib neile ka kaks ehk rohkem poogioksa kännu otsa panna, millest pärast üks kõige tublim kaswama jäetakse ja teised lühikeseks kärbitakse, ja kui need kännu otsa jo on aitanud kinni kaswatada, ära lõigatakse. Seda on nimelt õige jämedate kändude kohta öölda. Peenematel puudel aga tulewad liiad poogioksjad, kui nad kõik kaswama on läinud, jo esimesel aastal ära lõigata.

Kuida poogitud puid puukoolis harida ja kroonile kaswatada.

Noorte puude kõige esimene hoolitsemine pärast poogimist, esimese suwe jooksul, on see, et neid umbrohust alati puhtad hoida, maad mullal pidada ja pärast poogide kaswama lõomist kõik wõsukesed ära lõigata, mis puukesed alt juurest ehk ka alamalt poogi tüwe küljest wälja ajawad. Enne talwet kaetakse noorte puukestele kuuse, männa ehk kadaka oksasid ümber, ladwad alla, tüwed üles.

Teise aasta kewade lõigatakse noore puu ladwa otsast kolmas osa maha, sest et siis tema kõrwalised pungad ja oksjad uusi oksje ajawad ja puu jämedamaks ja tugewamaks kaswab. Tublimad kõrwalised oksjad jääwad madala tüwaliste puudel jo nüüd krooni oksadeks. Nõuawad ehk mõned puud tuge, see on, tikuwad nad kõwerite kaswama, siis siutakse neile see kõrwa; aga pehmete, et puukese koort ei rikuta ega tema kaswu ei takistata. Sell aastal tulewad jälle kõik kaswukesed, mis ennast alamal poogi kohta ehk juure ümber näitawad, kohe ligi puud ära lõigata. Kõik juuremad haawad määratakse kohe puuwahaga kinni. Teisel talwel tuleb jälle noori puid jäneste ja külma eest kuuse oksadega katta. Enne kui kolmandama suwisest lõikamist ja krooni kaswatamist noorte kõrgemate puude kallal räägime, olgu ka tähendatud, et puid kaswatatakse kas

förgetüwelisiks, 5 ehk 6 jalga, ehk pool-förge-tüwelisiks 3 ehk 4 jalga, ehk weel madalama tüwelisiks, ja siis mõned wõsupuudeks, kelle tüwe fõrgus aga 1 jala ehk küindra fõrgust kannab. Restmise fõrguse ja madala tüwelised puud on aias hoopis paremaks kiita, sest et nad rutem wilja annawad, kuna fõrge tüwelised jälle sündsamad on wallalisemate kohtadesse istutada.

Kolmandama aasta kewadel lõigatakse poolfõrge tüwelistel, nagu enne õpetatud, kõik fõrwalised oksad ära; puu latw ka, ühe ilusa tubli punga pealt, nõnda kaugelle maha, et tall kolm ehk neli minewase aastast punga aga järele jääwad. Nendest pungadest ajawad siis juwel oksad, ja saawad puule krooniks ehk algusharudeks, nõndasamuti, nagu minewa aastased oksad madala tüwelistele krooni oksadeks jääwad.

Tahetakse puud õige fõrge tüweliseks kaswatada, siis lõigatakse weel kas üks ehk kaks aastat teda nõnda, nagu poolfõrge tüwelistest kolmanda aasta kewade kohta ööldud. On tall soowitaw pikkus saanud, lõigatakse teda nõndasamuti krooni kaswatama, nagu jälle kolmandamal kewadel poolfõrge-tüwelistest ööldud. Unustada ei ole ka seda mitte, et iga aasta peab puukoolis olewate puude ümbert maad kohendama, wähemalt kolm korda, ja umbrohuist neid puhtad pidama. Kui nende oksade fõrwale, mis puukesel krooni harudeks oliwad arwatud, weel teisi puuwarrest fõrwale ajab, lõigatakse neid kohe ära ehk kui jälle krooni oksad ise liig paksuks lähewad, kõweraste üks teise wastu ehk sisse kasvawad, et üks teist õeruwad, siis lõigatakse neid, mis liiad ja kõwetakad, ära. Ja kui puu weel kauem puukooli peab jääma, siis kärbitakse tema oksade wiimse aasta kasvude otsast igal tulewal kewadel ladwad kummi 4-jast ehk 5-est pungast saadik maha, sest et puu sellega jämeneb oma krooni kandma. Sedasugust lõikamist aga ja edasikaswatamist puukoolis on wäga arwaste olemas, sest et see, kellel maa kääe pärast on, kõige parem kohe teisel kewadel, pärast seda kui minewal kewadel oli krooni kaswatama lõigatud, ja minewal juwel krooni esimesed arud oliwad wälja ajanud,

— oma puufest jo tema päris kaswu kohta wõib istutada, kuna siis noor puu hoopis paremine kaswama lööb, kui teine kauem puufoolis seisnud puu.

Kuuda noori krooniga puid puufoolist üleswõtta ja oma päris jäedawasse kohta istutada ja neid pärast hoolitseda.

Kõige parem istutamise aeg on kewadel. Augud kaewetakse sügisel selle tarwis walmis, aga nii, et õunapuud 4 ehk 5 raud sülda üks teisest kaugelle tulewad ja nende iga kahe wahel üht kirsi ehk ploomi wõib istutada. Ei taheta aga seda mitte, siis jäetakse neile vähemalt 3 raudsülda wahet. Kuivas kruusases ehk liiwases maas on ka sügisene istutamine hea.

Kewadene istutamine on pilwilisel, tasasel päewal, niipea kui maa aga jo sulanud, kõige parem, sest et siis juured nii ruttu ei kuiwa; sügise on paras istutamise aeg lehepuudenemise ajal. Kui kuiw ilm on, juuritakse puid suure hoolega üles, et nende juured ei rifu. Mis aga katti juhtub minema, nende otsad lõigatakse kunni terve kohani küljest ära; aga nõnda, et lõigu koht otse alla poole wastu maad jääb. Duna- ja pirnipuu auk olgu 4 jalga lai, 2 ehk kolm jalga sügaw. Mida lahjem maa, seda laiem olgu auk. On istutamise auk põhjast wärske mullaga täitetud, pannakse puu auku, aetakse tema juured ilusaste igale poole laiali, lüüakse temale file tueteiwass kohe kõrwal, mis nii pikk on, et kroonisse ei ulata. Müüd pannakse peeniksest mulda juurte peale, kunni auk pooleni saab, siis walatakse wett, aetakse jälle mulda, ja kui tarwis näitab, kastetakse teist kord wett peale. On see tehtud, täidetakse auk maaga tasa, ehk parem weel jäetakse ümber puukese üks jala kaugune madalik, et wihma ja kastamise wesi ära ei pease jooksuma. Puud ei istutada mitte sügawamale, kui ta enne oli kaswanud. Pärast istutamist siutakse puu oma tue külge lödwalk kinni ja kui ta mõne nädala pärast mullaga ühes ära alamalle on wajunud, köidetakse teda päris jäedawa sidemega. Sideme alla pannakse kasetohtu. Side

peab nagu külili ∞ number tulema, et tugi ei pease puud õeruma.

Uuemal ajal ei lõigata istutates puu ladwast ega oksadest midagi, juurtest aga lõigatakse ainult need, mis kuidagi on rikkunud ehk niljestanud. Puu seisab nüüd omas jäedawas kohas ja on suurem mure ja waew temas nähtud. Esimesel juwel on weel wäga tähele panna, et puud kuiwa ilmaga kastatakse, rohi ümbert juure ära kikkutakse, maad mullal hoitakse. On õuna ehk pirnipuu juwel kaswama läinud, siis tuleb sügisel ehk tulewal kewadel, kuna wiimsed öö külmad käes on, tema kõrwaliste oksade wiimse aasta kaswude otsast tükkid kurni teise ehk kolmandama pungani, ja puu ladwa-kaswu kurni wiindama pungani maha lõigata, sest et selle läbi krooni arud jämenewad ja nõndasamuti ka tüwe. Kirsi ja plooni puud jäetakse, iseäranis siis, kui õiete selgeste lõikamise kunsti ei tunta, lõikamata. Ületulewal kewadel kärbitakse õuna ja pigni puufestel jälle wiimse aasta kaswude otsast natuke, aga üks ehk kaks punga wähem kui minewal aastal, siis jäetakse üks aasta wahet ja üle selle aasta kärbitakse weel kord wälimiste oksade ladwa otsakestest ja kassutakse oksse ühe wormilisel kaswul pidada. Ülepea on noore puu krooni harimise ja täide kaswatamise juures kõige enam tähele panna, et oksad ja harud ei kaswaks liiaks tihedaste, nii et risti rästi käikswad ja teine teist õerukswad. Snuwad mõned niisugused, siis peab neid oksa juure-wõrust saadik, see on, puu koha küljest peaaegu ligi koore taha, maha lõikama ja haawad pookwahaga määrima. Oksade otsast lõigates peab ikka ülemalt ja ligedalt üht punga lõikatama. On sedawisi kroon ilusasti kaswatatud, siis ei nõua ta enam palju lõikamist. Aga ka wana puude juures on üleüldine peaseadus, et arwata kolme aasta pärast kewade puud laastakse, kui seda tarwis, nimelt tulewad maha wõtta: risti ja rästi kaswanud, ja niisugused oksad, mis läbi walgus ja õhk puu krooni sisse ei pease, peale seda kõik padrikud, oksad, tuulelumad ja liiad- ehk wesiwõjad, ja iga aasta kõik kaswud, mis tüwe pealt ehk juure kõrwalt wälja ajawad. Iga aasta aga maha tulewad lõigata

kõik katti murdunud ja kuiwad oksad. Seda kõik tehakse kewadese wiimse öökülmade ajal. Suuremad lõigukohad määratakse kobe tuha ja sawiga segatud kiwisõe tõrwaga finni ehk ka sawisawiga, mis 1 osast lehmasõnnikust, 1 osast sawist ja $\frac{1}{2}$ osast kallist tuhast tehakse, mis apteekist saada on. Ka õliwärm ehk tema pära on hea.

Igal ajal aga peab hooeline wiljapuu pidaja muret kandma, et tema puud samblast, ussidest, ämbliku wõrkudest ja usside ämbliku wõrgusarnastest pesadest puhtad on. — Düwi ja harud peawad iga aasta kõdunud koorest ja samblast kewade, kõige parem pärast wihma sadu, kas õle nuustiga ehk roguski tüfuga puhtaks õerutama. Noori puud puhastatakse pesunartsuga ja seebiweega. Niisugune puukoore puhastamine sammaltest ja kõdunud koorest kosutab puude terwist, wiljakandmist, ja surmab ka mutukad ja nende pesad, mis sammaltes ja koore wahel on. Wiljapuid, nende mutukas- ja putukas-waenlaste eest kaitsta tuleb ka see läbi, et puuharusid ja tüwe lubja wee- ehk libedaga, millele wähe sawi sekkka segatud, iga aasta üle määratakse ja sügise ja kewade mõne jala wõrt ümber puud maa ümber kaewatakse, mis läbi maa sees olewad ussi pesad rifutud saawad; nõndasamuti kiita on, jo paastu kuul tõrwa nartsu ümber puu tüwe siduda. Niisugused nartsud määratakse iga kahe nädala pärast uueste tõrwaga, et libliku-ema puu otja ei pease munema. — Kõige suuremad abimehed aia ja wiljapuu pidajalle sõõdikute häwitamises on laulu linnud ja ka warblased. — Põud, kange paljas talwe külm, on ka wiljapuudelle kahjulikud. Põua ajal kastetakse puud, iseäranis noori. Külma eest on wähem abi leida, aga siiski on hea, sügisel, kui maa külmetama hakkab, linaluid, oksaid ehk sõnniku puru ümber puu juurte maa peale panna.

Puid, mis mitte wiljamaa wahel ei seisfa, tuleb wäetada, kas sõnnikut sügise pealmise maa pinnakesse pannes ehk ka krooni kohale puu alla maa sisse peffjetud aukude sisse sui lõpul wedelat wirtja walades. Ploomi puudelle kaewatakse ka tuhka pealmise maa pinna sisse, mis nad wäga armastawad.

Kuida puuwilja maha wõtta ja hoida.

Warajaselt küpsew puuwili ehk juuwili saab puude peal walmis, talwewili wõib ka weel, kui kül'm jo puu otsas peale tikub, pärast mahawõtmist keldris järele küpseda.

Wiljal on üleüldse paras maha wõtmise aeg, kui wilja warsõ õrna puutumisega oksast lahkub. Mahawõtmise juures ei tohi iial puu oksa purustada ega õuna ühes tema oksa tombuga puust ära murda, waid õuna warsõ aga üksi peab õunale külge jäema. Iln olgu ilus. Kõige parem on wilja maha wõtta hommikul ajal, kui kaste maast on jo lahkunud. Õuna ei tohi maha lüüa aga puud raputada, ja jeks olgu aia redel, et kõrgemalt wilja kätte saada. Muljuda ei tohi ka milgi wiisil puu wilja, muidu lööwad kohe plekid. Warajane wili hoitakse jahedas aidas ehk kambriõs hõlgedega faetud laudade peal. Talwe õunad pühitakse enne nartsuga kuwaks ja lautatakse siis kas aita kambriõsse, ehk kõige parem keldriõsse pitka hõlgede peale laiali, warred üles poole. Alati peab neid järele waadata ja wigased õunad terwete seast kohe ära wõetama, kui neil mingit märki näha.

Mis sugused wiljapuude ja marjapõesaste tõund siqinewad meil kõige paremine?

Iga wiljapuu pidaja ülem hool on kõige paremaid ja kasulisemaid wiljapuude seltsisid oma aiale kaswatada ja muretseda. Aga mis ühes kohas õige heaks kiidetakse, ei ole teises kohas jälle igakord nii hea ja sellepärast püüab igamees ise neid seltsisid siqindada ja paljundada, mis tema heaks on tunnud. Aga et kõik wiljapuu tundjad ei ole, nimetame siin seltsisid, mis iga! pool meie maal puukoolides saada on, kui neid tahetakse muretseda, ja mis ka raamatukirjutaja ise on pidanud ja kõige paremaks tunnud. Need on:

Suwe õuntest: Tallinna pirni-õun, Suislepa-õun, Champanja-õun, Maasika-õun, ja walge-klaar-õun.

Sügise õuntest: Sawiõun ehk Serinka, Keisri-Aleksandri-õun, Ametmehe õun (Amtmannsappel), Kuldreinett-õun ja Sügise-bergamotte-õun.

Talwe õunteft: Sibulaborõdormer=õun, ja Sidroni=õun.
Titowka=õun. Punane-Hollandi Talwa kalwil=õun.

Ploomideft: punased ja kollased Liwimaa ploomid,
fräägid, warajane Kuningaploom, ja warajane Aprikose=
ploom.

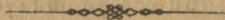
Pirnideft: Warajane=pirn, Pessämanka=pirn, Sügisene=
Bergamotte=pirn, Kuuramaa=wõipirn

Kirsidest: Morelli-kirsid, warajane maguskirs, ja Wla=
dimiri-kirsid.

Karumarjapõesastest: Warajased Inglise ja Hollandi
ümmargused marjad, ja teised, ammu tuttawad, meie oma
maa tõuud, nimelt punased ümmargused siledad.

Sõstrateft: Suured punased Hollandi sõstrad ja suured
mustad. Wiimsed edenewad ka weel õige märjaski maas.

Wabarnateft: suured punased Tsili wabarnad ja m. Maa=
fikateft: kuukaudsed maafikad j. m. Ka Pähklipuid istutatakse
aia ja õue ümber.

22

